

BAKÓ ENDRE

Irodalmi kapcsolatok Debrecen és Nagyvárad között

Kultúra

A szomszédos városok a világon mindenütt minden téren – gazdaság, urbanisztika, kultúra – rivalizálnak egymással! Debrecen, történelmének egyes szakaszaiban, a tőle 70-80 kilométerre fekvő Nagyváradot tekintette legfőbb riválisának, amint Várad is Debrecen, (jóllehet versenytársként számolt Araddal és Kolozsvárral is). Így tudta a kortárs Kardos Albert is, „a *Nyugat* táborának debreceni szálláscsinálója”: „A *Nyugat* tekintete Nagyvárad után örök vetélytársa, Debrecen felé fordult, Debrecen felé, amelyre csak nemrég (1908) ragasztotta rá Ady »A maradandóság városa« címet.”¹ Verseny folyt a két város között a (budapesti, pozsonyi, kolozsvári után) a negyedik egyetemért is, amelyet végül Debrecen kapott meg, nem kis mértékben Tisza István intenciójának megfelelően. Ezek az olykor ellentétekkel is megterhelt kapcsolatok azonban nemhogy kárt okoztak volna, inkább hasznára váltak a városok fejlődésének. Az irodalomban mindenképpen. „Egy város, különösen egy nagyváros sokféle szerepet játszhat az irodalomban. Lehet gyűjtőpontja irodalmi törekvéseknek és tömörüléseknek, lehet színtere az irodalom művészi és szervezési vonatkozásainak. (...), lehet egy irodalom fő-fő élményforrása és közösség szolgáltatója, lehet az irodalmon át kifejeződő vágyak szimbóluma vagy ellenséges érzületek támadási célpontja.”²

1.

Debrecen és Nagyvárad között az első irodalmi összekötőnek alighanem Debreceni Szappanos János (15??–1614) személye tekinthető. Ragadványneve is elárulja debreceni származását. Életéről keveset tudunk, de azt igen, hogy tanulmányai végzetével a nagyváradi káptalan levéltárosa lett. Ő írta a *Militaris congratulatio* (*Katonai üdvözlés*) című, Bocskait dicsőítő 32 versszakos költeményt, amely a Köröst és Váradot is említi.

BAKÓ ENDRE újságíró, irodalomtörténész (1938, Derecske). Magyar irodalom szakos tanári diplomát szerzett. Később kulturális újságíró, tanulmányok, kritikák szerzője. 1988-ban alapította a debreceni Csokonai Kiadónak, a rendszerváltás után a *Hajdú-Bihari Napló* főszerkesztőjeként dolgozott. A debreceni és a bihari irodalom specialistájaként tartják számon, e tárgyban több kötetet jelentkezett.

Egyes szakaszai az igényesebb esztétikai ízlést is kielégítik. Nála nagyobb tudatossággal vállalt összekötő szerepet a két város között Kazinczy Ferenc és Csokonai Vitéz Mihály. Kazinczy, minthogy nagyszülei egyik birtokrészen, a Váradhoz közeli Érsemjénben született, s fogsága után is gyakran megfordult Váradon, útja olykor Debrecenbe vezetett, főleg vásárok

1. KARDOS Albert, A „*Nyugat*” Debrecenben – harminc év előtt = *Nyugat*, 1940/1., 71–74.

2. NÉMETH G. Béla, *Budapest az irodalomban*, in *Küllő és kerék*, Bp., 1981, 423.

idején.³ Csokonaival is találkozott, levelet váltottak, egy alkalommal együtt fürödtek Félixfürdőn.

Csokonai korában egy szilárd anyagi háttérrel, mondjuk földbirtokkal vagy jól fizetett hivatali státussal nem rendelkező író könyvkiadásra csak mecénások támogatásával gondolhatott. Csokonainak mindössze három könyve jelent meg életében. Ezeket Széchenyi Ferenc és Festetics György gróf, továbbá Erdődyne grófnő tette lehetővé. Ne ítéljük el, ha kereste gazdag támogatók kegyeit! Kondé Miklós nagyváradi püspöknek így hízelgett: „Idvezlem e főpapot, / S kívánok néki áldással / Rakott sok ezer napot; / S hogy miképpen e hazának / Eddig oszlopa vala, / Úgy most az eklézsiának / Légyen őrző angyala... (...)” – írja többek között *Főtiszteletű és méltóságos Pókatelki Kondé Miklós Ő nagyságának tiszteletére* (1801) c. versében. A kollégiumi ifjúság (nyilván a bihariak) másképp vélekedtek a püspökről. Halála alkalmával ezt a gúnyverset hozták titkos forgalomba: „Nézd ama koporsót, egy fősvény bolondé, / Ott fekszik a szegén' zsírján hízott Kondé, / [...] / Ott fekszik egy izmos szent kanonok feje / Sok száz jobbágyoknak kiizzadt ereje, / Ott fekszik kínjai közt megmeredve / Egy Bihar vármegyét szívó fene medve.”⁴

Csokonai 1803 körül az 1798-ban írott *Dorottyaját* ismét megpróbálta kiadatni, ezért Rhédey Lajos grófhhoz, a nagyváradi főúrhoz fordult segítségért. 1804 januárjában egy panegiricust is szentelt „Magyar fejedelmink nagyságos gyermekének”. (*Rhédei Lajos úrhoz*) A támogatást nem kapta meg, de a főúr rövidesen más megbízást juttatott a költőnek: elhunyt felesége búcsúztatására kérte fel, amit a betegeskedő Csokonai elvállalt. 1804. április 6-án nagy hidegben szekerezett át Váradra, majd néhány nap múlva, 15-én „A hűvös időben, a nagyváradi templomi temetésen hallatlan beleéléssel, izzásig hevülő pátosszal szavalta el ezt a költeményt (ti. a *Halotti verseket*), tüdőgyulladást kapott, s nyomban ágyának esett. Hetekig feküdt Váradon, míg végtére hazatérhetett. Rhédeyék megnehzelteltek rá, amiért nem tisztelkedhetett az úri háznál. Közben poémája szövegét tudta nélkül elrontva, megcsonkítva, a tételes vallás szövegéhez igazítva Rhédey kinyomatta. Csokonai a nemzet költőjének önérzetével tiltakozott, s mikor a gróf jó sokára 100 forintot juttatott neki munkájáért, azt ő csak nagy szükségére hivatkozva fogadta el, s keserű gúnyval, mint versifikátor, és amint a halotti pompára dolgozott egyéb

kézművesek köszönte meg”.⁵ Önérzetesen írta a főúrnak: „Nagyságodnak egy személyes vagy tisztje által írásban, vagy élő szóval erántam kijelentett kegyes reflexióját, 100 Rfrtnál többre becsültem volna.”⁶ Hogy valójában mi játszódott le köztük, ezt máig nem tudta (s ezután már aligha fogja) kideríteni az irodalomtudomány. A kellemetlen élményekből talán a kelleténél súlyosabb következtetéseket vont le, de érthető, hogy nem vágyott Nagyváradra. Ez derül ki Sándorffy Józsefnek írt leveléből. „Tisztelt Barátom! Én most nem mehetek Váradra, de talán nem is megyek soha; nem annyira azért, hogy *nemo libenter recolit qui laesit locum*, hanem csak hogy életemben sehol sem találtam kevesebb gyönyörűséget, mint ott. [...] Ilyen érzésekkel tudok én, barátom a kietlen Debrecenben izolálva élni s a ti gőgös Váradatokra nem vágyakozni.”⁷

3. „Én 1759. október 27-én Ér-Semlyénben születtem, Biharban, Debrecen és Károly, s Kálló és Várad között.” (*Pályám emlékezete*)

4. *Sírvers Kondé Miklós nagyváradi püspök emlékezetére és dicsőségére*, in Dr. MOLNÁR Pál szerk., *Debrecen a régi irodalomban*, Db., 1941, 118.

5. JULOW Viktor, *Csokonai Vitéz Mihály*, Bp., 1975, 217–218.

6. *Csokonai Vitéz Mihály munkái*, 2, *Prózai művek*, Bp., 1987, 514–515.

7. I. m. 503–504.

A reformkorban főleg Debrecenben, kisebb mértékben Nagyváradon, a vidéki epigonizmus terpeszkedett. Egyedül Kuthy Lajosról (1813–1864), Várad szülöttéről érdemes megemlékeznünk, aki tizenkét évig tanult a debreceni kollégiumban, s irodalmi munkáiban mindkét város jellegzetes típusait megörökítette. *Hazai rejtelmek* c. regénye (1846), melynek cselekménye részben a Hortobágyon játszódik, utánérzései ellenére fontos állomás a magyar regény történetében.

1843-ban indult útjára Debrecenben a *Debreczen–Nagyvárad* *Értesítő* című heti-, illetve (utolsó évében) havilap, s az 1902. évi augusztusi számmal szűnt meg. Csaknem hatvan évet élt tehát! Célját, funkcióját így fogalmazta meg: „Adás-vevés 's mindenféle hirdetésekkel hetente megjelenik.” Majd később: „Bihar-Szabolcs-megyei hirdető. Kereskedelmi, ipar, gazdaság, hírvegy, újdonság s különféle tartalommal.” 1873-tól lesz „hirdető, szépirodalmi és vegyes tartalmú közérdekű hetilap”, aztán más megfogalmazásokban, de mindvégig ez marad. Profilja tehát csak másodlagosan szépirodalmi, de azért szép számmal közölt verset, prózát többnyire élő íróktól, elvéve klasszikusoktól (Petőfi, Jókai, Mikszáth, Gárdonyi, később Ady Endre, Móricz Zsigmond). A hatalmas szerzőlista mára jobbára már elfedett nevekből áll, talán csak Szabolcska Mihály (1892-ben egy pár hónapig kiadóként is jegyezte a lapot) nevét érdemes megemlíteni.⁸

2.

1900-ban Debrecenben és Nagyváradon egyaránt eseménynek számított, hogy Ady Endre a *Debreczen* c. laptól a váradi *Szabadsághoz* szerződött. Nála senkit sem foglalkoztatott jobban a két város szellemiségének mássága és különbsége, mindig Várad javára. Már az első ottani napjaiban vissza-visszalőtt Debrecenre egy-egy mérgezett nyilat, ahonnan persze viszszalóttek. Ezt a szellemi párbajt az egyik érintett, Móricz Pál így örökítette meg: „...a volt jogász, Ady Endre, a debreceni kormánypárti újság ifjú munkatársa átváltott a hígabb vérű, hígabb erkölcsűnek mondott, pakfon városnak, Grószwardájnak, Pece-parti Párizsnek elnevezett, mind Szegedhez, mind Debrecenhez viszonyítottan kozmopolitább, ma már mégis a váltig siratott szép Nagyváradunkba. A forrongó, később forradalminak minősített ifjú Ady – jóra, rosszra hajlón, odaát is,

Váradnak egész különleges, zsidó és dzsentriből összekovácsolt kormánypártját szolgálta a helyi kormánypárti újság kötelékében. S hogy az ellentét szikrázóbb legyen, én meg Kossuth Lajos debreceni újságjánál a nekik oly ósdi, elavult magyar hagyományokat, veszendőre engedett kincses magyar életet védtem... [...] Akkortájt a váradiak magukat e tájon Nyugat fensőbb-séges különítményének tartották, s készségesen csúfolódtak a szerintök Ázsiához számítandó, szalonnás, cívis, debreceni »Porkópolisz« rovására. A debreceniek és Debrecen elleni csúfolódást Ady Endre vezette. Egyszer sikerült, máskor kevésbé sikerült. [...] Ady engem megtett »honkanásznak«. Én sestakerti vinkóra, debreceni kolbászra hívogattam át a váradi bürök-pálínkától, mérges éjszakai levegőtől és a barázdát sem ismerő váradi cimboraságtól meghervasztott, végzetesen befolyásolt »hadi Bandit«.”⁹

Ady a Tóth Andrásról (Tóth Árpád édesapja) írott, egyébként méltató cikkében, úgy véli, hogy Debrecen az a város, „amelynek földje a leghátlanabb talaj író-művész lelkeknek”.

8. EMBER Ernő, *A debreceni időségi sajtó 1843–1867; ill. 1867–1900, Debreczen–Nagyvárad* *Értesítő*, in *A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve 1954*, 301–382, ill. 1955, 261–370.

9. MÓRICZ Pál, *Ady Endre körül*, in *Magyar sirató. Öreg kúriáktól a nagy pusztáig*, Bp., é. n. [1931], 246–247.

A *zsiros város* című írásában még keményebb szavakat használ. „Debrecenből a magyarságnak a Bükk hegységig s a Naszódi hegyekig kellene sugároznia. [...] És? Debrecen éli a legelzárkózottabb életet a magyar városok között. [...] Józan, zárkózott, keletien kényelmes, apatikus s ijesztoen konzervatív a debreceni szellem. És nem is olyan tipikusan magyar, mint az idegen hinné.” A vitatkozó Zoltai Lajosnak azt feleli: „Ahol a konzervativizmus szervi baj, s az öntelt vadmagyarság fékezhetetlen indulat, onnan én nem kaphatok sem kultúrára, sem magyarságra semmit.” (*Várad és Debrecen*) Végül: „Debrecenből, ahol nemigen akarták látni bennem még a Csokonai legpicinyebb öccsét sem, s ahol első verseskönyvem megjelent, Nagyváradra mentem újságírónak. Ez a nyugtalan, zsidós, intelligens város sok mindent átformált bennem, amit a falu, Nagykároly, Zilah és Debrecen, tehát a falu formált.” (*Önéletrajz*, 1909)¹⁰ Tegyük hozzá azonban, hogy váradai témájú verseinek száma kevesebb, mint a debrecenieké, és *A Maradandóság városában* a közhiedelemmel ellentétben nem negatív nézőpontból tekint a civitásra. Nagyvárad Ady távozása után, nem kis mértékben az ő nyugtalanító, pezsdítő szellemének hatására is, az impériumváltásig talán a legerősebb vidéki szellemi központ maradt.

Történt közben, hogy Zilahy Gyula, a debreceni városi színház igazgatója pályázatot hirdetett Csokonai-témájú vígjátékra. A díjat megosztva egy korán elhunyt váradai író, Homonnai Albert (Juhász Gyula *Homonnai* címen verset szentelt emlékének) és Oláh Gábor nyerte. Mindkét darabot bemutatta a színház, s Homonnai darabjának premierje (1906. február 11.) alkalmat adott arra, hogy váradai értelmiségi barátai csoportosan Debrecenbe látogassanak. Ez egy kis elmélkedésre sarkallt egy debreceni publicistát. „Vasárnap ifj. Homonnai Albert premierjén ölelkezett Debreczen Nagyváradral. A váradiak, akik csapatosan jöttek el Debreczenbe, elismeréssel fogadtak minden kis figyelmet, s hamarosan azt a véleményt formálták meg, hogy ez a mi metropolisunk nem is olyan kultúra nélküli, mint amilyennek hirdetik. Pedig a vendégek éles szemű, okosan figyelő emberek voltak, kik megláttak mindent – s nem hízelegtek, de igazat mondtak.”¹¹ Homonnai tiszteletére bankettet rendeztek, ő maga egy kissé cinikus verset (*Dicsőség*) fabrikált az ünnepi alkalomra: „Mégis szép dolog a dicsőség: / S én most csak áldom

istenem, / Hogy Csokonai élt – mert másképp / Ebből sem volna semmi sem.”¹²

A *Debreceni Főiskolai Lapok* nemcsak a főiskola írogató hallgatóinak és a városban élő íróknak adott teret, de országosan ismert szerzőknek is. Nagy valószínűséggel a verseket, tárcákat többnyire „kiollózták” valamegyik lapból, semmint a szerzők küldték volna őket itteni közlésre. Így jelenhetett meg néhány nagyváradai irodalmi termék is, például Dutka Ákostól, Emőd Tamástól. Egy Zoltán István nevű fiatal író, *Denevérek* címmel, folytatásos értekezést közölt a modern magyar líráról, állást foglalva az új törekvések mellett, s Baudelaire ihletett követőjének nevezte Juhász Gyula, Kosztolányi mellett Dutka Ákost és Emőd Tamást.¹³ A fiatalon elhalt Zoltánnak jó „szimata” volt, hiszen a következő évben Nagyváradon látott napvilágot *A Holnap* című antológia; e válogatást Debrecenben vegyes érzelmekkel fogadták. Tóth Árpád a második kötetet recenzálta, s feltétel nélkül csak Adyt és Babitsot dicsérte, Balázs Bélát

10. A cikkeket idézi SZABÓ Sándor Géza szerk., *Ady és Debrecen*, Db., 1977, 106; 109–110; 125.

11. *Debreczen és Nagyvárad = Debreceni Független Újság* (a továbbiakban DFÜ), 1906. febr. 14., 1–2.

12. *A Csokonai Kör ülése*, DFÜ, 1906. febr. 11., 4–5.

13. *Denevérek*, DFL, 1907. 2.-3.-4. sz.

is becsülte, de úgy érezte, kedvenc költőjének, Juhász Gyulának ebben a válogatásban „finom lírája kevés versben szólal meg”. A három váraditól viszont nem volt elragadtatva. „Dutkáról, Emődről és Miklós Jutkáról kell még szólnom. Nem tehetek róla, úgy érzem nem különböztethetők meg egymástól oly ismertető jegyek említésével, melyek a valóban kifejlődött lírikust jellemzik. Róluk állapítható meg első sorban, hogy kigondolt témák megírói.”¹⁴ Szávay Gyula meg szatirikus vereszetet írt az antológiáról, s a Csokonai Körben felolvasta. „Árkádiában újra per volt, / Vádlottak: Holnap és Nyugat, / A vád: hogy oly képekkel írnak / Tudván türelmét a papírnak, / Melyek kihívják sorsukat. / Kazinczy volt a vád ügyésze, / Vitézé volt a védelem, / S felmentő lett a végítélet, Mert begyőző, hogy a vád tévedt: / Vádlottak műve képtelen.” (Strófák Vitéz Mihályról) Voltak azonban megértő műélvezők is, például maga a tudósító. „A közönség ezt a verset is nagy derűvel s hálás tapssal fogadta, de engedtessek meg nekünk az a szerény megjegyzés, hogyha, mint említettük, a feltámadt Csokonai a hallgatóság között ült volna, aligha nem mégis csak megcsóválta volna a fejét az ő kedves körének kedves poétáját hallgatóiban”.¹⁵

A Holnap antológia domináns szereplője ugyan Ady Endre volt, de általa a többiek, így Juhász Gyula is, rivaldafénybe kerültek. Az értők számára Babits és Juhász költészete mindenképpen revelációnak bizonyult. Amikor tehát Juhász Debrecenben mint operett-szerző megjelent, már volt némi reputációja a városban. 1909. április 1-én mutatta be a debreceni Városi Színház az *Atalanta* c. operettet, melynek librettója az ő alkotása, zenéjét Deésy Alfonz szerezte, a zenét Lehel Károly karmester hangszerelte. A darab három debreceni előadásának minden mozzanatát többen is feldolgozták, ezért e dolgozatokra támaszkodunk. Eszerint Zilahy Gyula színházigazgató 1909 februárjában megtekintette Nagyváradon az előadást, és elhatározta bemutatását. Társulata legjobb erőit mozgósította a feladatra, s a debreceni lapokban hírverést indított már az előkészületekről. Ebben segítségére sietett Móricz Pál, a *Debreczen* szerkesztője, aki szegedi újságíró korából jól ismerte Deésyt, Juhász Gyulát pedig első szárnypróbálgatásaiban támogatta is. Most nemcsak elismerő kritikát közölt az 1909. április 1-i bemutatóról, de április 3-án vezércikkben méltatta az *Atalantát* és a Debrecen–Nagyvárad kulturális kapcsolatot. Helyt adott Csürös Ferenc kriti-

kájának is, amely nem a szokásos impresszionista lelkendezés, hanem alapos esztétikai értékelés. Csürös méltatta a librettót, de rámutatott hibáira is, s emlékeztetett arra, hogy a mese nem eredeti, Pierre Louys híres *Aphrodite* c. regényéből vette a szerző. Juhász a bukástól félve csak a második előadáson „merészkedett” megjelenni. Végül az *Atalantát* három sikeres előadásban vitte színre a debreceni társulat, „s a sikert teljesebbé tette a város irodalmi közvéleményének gavalléros megnyilvánulása: Juhász Gyulát, a komponistákat, s a színház művészeit Angol Királynőbeli díszvacsorán fogadta a Csokonai Kör.”¹⁶ Az elegáns banketten Juhász Gyula az asztalfőn foglalt helyet, s szerzőtársai nevében meleg köszönetet mondott a színigazgatónak és a szereplőknek. Háláját levélben is kifejezte Zilahy igazgatónak, ezt ugyan csak közölte a *Debreczen*. Az *Atalanta* azonban a negyedik tervezett előadást Debrecenben már nem érte meg, a társulat még egyszer játszott júniusban – Nyíregyházán. „Mindenesetre – írja Borbély Sándor – Juhász

14. Tóth Árpád: *A Holnap új könyvéről = Nyugat*, 1909. I., 664–666. A folytatásban részletesen is kifejti véleményét a három költőről.

15. *A Csokonai Kör felolvasó estje*, DFÜ, 1909. november 18., 3.

16. SZABÓ Sándor Géza, *Juhász Gyula Atalanta című operettje Debrecenben = Múzeumi Kurír*, 1971/ 5., 57–60.

Gyula és a debreceni színház kapcsolatáról összegzőképpen megállapítjuk: habár jelentős kihatást nem is jelentetett a költő életében, mégis *A Holnap* irodalmi társaságot és személy szerint Juhász Gyulát ért rágalmak és támadások évében együttérzést kifejező baráti gesztus Debrecen részéről az *Atalanta* előadása, Ady egy évvel korábbi debreceni szereplése után – Juhász Gyula meleg fogadtatása.”¹⁷

Szathmáry Zoltán stabil összekötő kapocs lehetett volna a két város irodalmi élete között, ha jelentősebb alkotó. Ő ugyanis dolgozott Nagyváradon, tagja volt a Szigligeti Társaságnak, könyvet adott ki a „pakfon város”-ban is, ám eredetileg debreceni volt, újságszerkesztő, színházi szerző, s tagja a Csokonai Körnek, tehát szülővárosába tért vissza. Ő alapította és szerkesztette az (első) *Debreczeni Szemle* c. irodalmi folyóiratot. (1912–1915) Ebben sok váradi író és művész (festő, színész stb.) szerepel (Ágoston Péter, Berde Mária, Bíró Lajos, Bodnár Zsigmond, Deésy Alfréd, Dutka Ákos, Emőd Tamás, Endrődi Sándor, Fráter Erzsébet, Haraszty Lajos, Janovitz Jenő, Lengyel Géza, Liptay Imre, K. Mihelfy Elvira, Sas Ede, Szederkényi Anna, Tibor Ernő, Várady Antal, Vidor Marcell stb.). Közülük többen – így Bíró Lajos, K. Mihelfy Elvira, Haraszty Lajos, Szederkényi Anna – a Csokonai Kör vendégeként Debrecenben dobogóra is léptek.¹⁸

Oláh Gábor fiatal éveiben szívélyes, bizalmas barátságot ápolt Juhász Gyulával, aki 1908. februárban került Váradra. Azonnal belevetette magát a város kulturális életének forgatagába, és egyik fő szervezője volt *A Holnap* c. antológiának. Juhász Gyula invitálta maguk közé Oláh Gábort is, ő azonban visszautasította a szereplést. „1908 novemberében Oláh az akkor Nagyváradon tanárkodó Juhász Gyulától magasztaló levelet kap, melyben felajánlja *A Holnap* tagságát. [...] Ha szeretsz bennünket: fogadd el a *Holnap* tagságát... Együttel kérte, hogy küldje el sürgősen egyik modern egyfelvonásos színjátékát s akkor Babitscsal és Juhásszal egy este fog színpadra kerülni a nagyváradi *Holnap* zászlaja alatt. Oláh ekkor követte el élete egyik nagy botlását, nem fogadta el a tagságot, amit Juhász – bizonyosan a többi holnapos jóváhagyásával – kínált fel neki. Azt felelte Juhásznak: »A *Holnap* társasággal még nem vagyok tisztában. Kik a tagjai? Mit akar az egész társaság?« Húzódozik, vállát vonogatja: »...mostanában kezdek félni a társulásoktól. Belátom, hogy az írónak egye-

dül állnia a legjobb.« Ha ekkor még nem utasítja el kereken a belépését, alig egy hónap múlva, a Rákosinak szóló »hírhedt« levelében már azt írta, hogy a holnaposok hívták maguk közé, de ő nem ment. Naplójában később így próbálta mentesíteni döntését: »nekünk, debrecenieknek megvolt a magunk Bokréta-társasága 1902 óta.« Holott neki már akkor is, később még inkább tisztában kellett volna lennie a holnaposok és a bokrétaok összemérhetetlen különbségével, mind világnézeti, mind esztétikai érték tekintetében.”¹⁹

A konzervatív Szigligeti Társaság később meghívta Oláh Gábort nagyváradi bemutatkozásra, de Oláh betegség miatt csak a verseit küldhette el. Cirkvenicán gyógyult (s írta szerelmes verseit egy nagyváradi származású román doktorkisasszonyhoz, bizonyos Séni Laurához). „Vasárnap délután öt órakor nagyérdemű esemény színhelye lesz a nagyváradi városház. Itt tartja meg a Szigligeti Társaság felolvasó ülését. Ritka érdekességet ad ennek az ülésnek Oláh Gábor lírájának ismertetése. Az új magyar líra e nagytehetségű, forrongó egyénisége néhány gyönyörű új

17. BORBÉLY Sándor, *Juhász Gyula Atalantája Debrecenben = ItK.* 1964/4., 492–496.

18. BERÉNYINÉ VARGA Ibolya szerk., *Debreczeni Szemle 1912–1915*, Repertórium, Db., 1985.

19. TÓTH Endre, *Oláh Gábor élete*, Db., 1980, 157–158.

versét küldte el a Szigligeti Társaságnak, mert ő maga betegsége miatt nem mehet el a tenger mellől. Oláh Gábort versét Tóth Elek, a Szigligeti Színház művésze fogja felolvasni.”²⁰ Így történt: „Ez a magas nivójú felolvasó ülés a diadalmas, modern magyar művészet és irodalom apoteózisa volt. Ezzel az üléssel a Szigligeti Társaság tisztos múltjához méltóan az igazi értékek megbecsülését és megértését dokumentálta. Rendkívül nagy érdeklődés nyilatkozott meg a felolvasás iránt. A városháza nagytermét zsúfolásig megtöltötte a közönség. Rádl Ödön rövid elnöki megnyitója után következett a Szigligeti Társaság ünnepének legszebb része. Tóth Elek olvasta fel Oláh Gábor versét.” *Ragad az öröm volt a címe*, ezt közölte a lapszám.²¹

Oláh Gábor 1915-ben megírta *Jött éve csodáknak* c. Csokonai álomjátékát. Elsőként a nagyváradi *Magyar Szó* közölte, majd megjelentetett önálló kötetben. A lap szerkesztője, Tabéry Géza *Nyílt levél Oláh Gáborhoz* c. írásában hívta fel a darabra a figyelmet, Oláh Gábort mint a magyar Hoffmann-t üdvözölte. „Tudják-e Debrecenben, hogy Hoffmannja él közöttünk túnt magyar időknek? Tudják-e, hogy a debreceni Hoffmann nemcsak álmodik, dalol, de sziporkázik, mint egy áramos glóbus? Tudják-e, hogy máris övé az újjászületett dráma birodalma.”²² Az eseményről Oláh *Naplójában* is megemlékezett, úgy tudván, hogy a Szigligeti Színház műsorra tűzte a darabot.²³ Ez azonban valamiért elmaradt, s bár Oláh szinte csak a Nemzeti Színházban tudta elképzelni álomjátékának színrevitelét, végül a *Jött éve csodáknak* c. négyrészes színmű 1924-ben, a Csokonai Színházban kelt életre. Oláh maga osztotta ki a szerepeket, ennek ellenére a darab csúfosan megbukott, a közönség nem szerette.²⁴ A *Magyar Szó* egyébként más írást is közölt Oláh Gábortól, s szerepeltette Kuthy Sándort is.

3.

A két világháború között Debrecenben megkülönböztetett figyelmet fordítottak az erdélyi irodalomra. A (második) *Debreceni Szemle* című folyóirat (1927–1944) például portréorozatot közölt erdélyi írókról, s ezt aztán könyv alakban is kiadta. Ebben szerepel Tabéry Géza is, Nánay Béla tollából.²⁵ A Csokonai Kör és a város más egyesületei több alkalommal

vendégül láttak erdélyi írókat csoportosan vagy egyénileg. A nagyváradi irodalommal azonban laza kapcsolatot áptak, a *Váradai hírdetés* (193?) sem szólított meg debreceni tollforgatókat. De Tabéry Géza 1930-as debreceni látogatását szokatlanul sűrű sajtóhírdetés előzte meg, majd több beszámoló dokumentálta. Tabéry, mint az erdélyi irodalom nagykövete, több egyesület meghívására érkezett Debrecenbe, s megkülönböztetett tisztelettel fogadták. A Déri Múzeum nagytermében október 4-én tartott előadást 1 pengő, illetve 50 filléres helyárakkal Erdélyről, olyan sikerrel, hogy újabb előadás igénye merült fel, amit azonban programja nem tett

20. Oláh Gábor *Nagyváradon = Debrecen*, 1912. febr. 19., 6.

21. Oláh Gábor *Nagyváradon – A Szigligeti Társaság ünnepé = Debrecen*, 1912. febr. 21., 4.

22. TABÉRY Géza, *Nyílt levél Oláh Gáborhoz = Magyar Szó*, 1919. szept. 7., 1.

23. LAKNER Lajos szerk., *Oláh Gábor: Naplók*, Db., 202, 230.

24. *Jött éve csodáknak. Eredeti bemutató a Csokonai Színházban = Debrecen*, 1924. nov. 18., 4.

25. NÁNAY Béla, Bánffy Miklós, Szabó Mária, Tabéry Géza, in SZONDI György szerk., *Kelet, észak, dél. Arcképek és vázlatok a kisebbségi magyar irodalomból*, Bp.–Db., 1928, 117–118.

lehetővé. „[...] Aztán Tabéry Géza tartotta meg több mint egy-órás igen értékes előadását az erdélyi irodalomról. Új neveket, új színeket hozott az erdélyi magyar irodalom tíz éves életéből. Az ő sajátosan színes, eleven stílusában frappáns jellemzését adta az egyes íróknak [...] Elsősorban a költőkből adott ízelítőt, majd roppant ügyes átmenettel teljes fotográfiáját tárta a hallgatóság elé a szomorú, könnyes, verejtékes, de a búsuló gondok között is dicsőséges erdélyi irodalmi életnek. [...] Előadását többször szakította félbe a taps és élénk tetszés, ünneplés.”²⁶ A *Debreceni Szemle* teljes terjedelmében közölte előadásának szövegét, s tudtunkkal másutt nem is jelent meg. Ebben Tabéry többek között ezeket írta: „Tíz évvel ezelőtt, amikor az Erdélyben élő kevés magyar író elszakadt Budapesttől, nehogy a vidékiség kicsinyítő bélyege rajta száradjon működésükön, kitalálta a közönség számára a specifikus erdélyi irodalom fogalmát. [...] Az évek morzsolódtak, az Erdélyben élő írók észrevétlenül, maguk is kezdtek hinni abban, hogy ők a magyarországitól erősen elütő irodalmat termelnek. Végül pedig a hit valósággá vált: csakugyan megszületett az erdélyi irodalom.”²⁷

A korszak másik kiválósága, Horváth Imre, „Várad poétai megtestesítője” nem szerepelt sosem debreceni közönség előtt, de fennmaradt egy kis Debrecenben keletkezett rigmusa 1941. április 9-i dátummal. A Bélteky Lászlónak címzett levelezőlapon Imre és Viktória aláírás szerepel. „Debrecenbe vezetett az utunk. / Se maradni, se menni nem tudunk. / Bármit teszünk: ne érjen ódium. / Boldogít majd a krematórium.”²⁸

Az történt, hogy a bohém költő Debrecenbe szöktette élettársát, Diamandi Viktóriát, de az Arany Bikában a számlát nem tudta kifizetni. Horváth Imre emlékezése szerint végül nem Bélteky László vagy a váradi *Esti Lap* mentette ki őket, hanem Viktória elszántan elindult házalni egy Horváth-kötettel, és sikerrel járt.²⁹ Nem tudjuk, *Féreg* című kis verse hogy került a *Tiszántúl* c. lapba: nincs sem előzménye, sem folytatása.³⁰ 1944-ben aztán hónapokat töltött a debreceni Idegklinikán, s Juhász Pál tanársegédnek (később a klinika professzora) köszönhette, hogy a katonaság többé nem zaklatta.³¹

Erdély ideiglenes visszatérése után a korábbinál intenzívebb kapcsolatra törekedtek mindkét részről. Ennek egyik dokumentuma a Szigligeti Társaság átirata a Csokonai Körhöz

Oláh Gábor köszöntése alkalmával.³² A másik: a debreceni írók meghívása váradi szereplésre. „A debreceni Csokonai Kör írói a nagyváradi meghívására vasárnap délelőtt a váradi református kultúrpalota nagytermében matinét tartanak. A matiné műsorában Csobán Endre, a Csokonai

26. A tucatszámú kommuniké és tudósítás közül kettőt idézünk: *Nagy érdeklődés mellett beszélt Tabéry Géza az erdélyi irodalomról = Debreczen*, 1930. okt. 5., 6; *Erdély követe = Debreczen*, 1930. okt. 11., 10–11. A többi ezek környezetében.

27. *Követség Erdélyből = Debreczeni Szemle*, 1930/9., 448–458.

28. A levelezőlap a szerző tulajdonában.

29. BAKÓ Endre, Látogatás Horváth Imrénél 1980. nov. 13-án (csütörtökön). A beszélgetésnek tanúja volt Margit asszony és Köteles Pál.

30. *Tiszántúl*, 1942. jan. 30., 3.

31. HORVÁTH Imre, *Katonai karrierem*, in *Ha a múzsák táncra kérne*, Bukarest, 1984, 91.

32. *Céges papíron*: A Csokonai Kör tek. Elnökségének. Debrecen. A nagyváradi Szigligeti Társaság igaz megilletődéssel vette a tekintetes Elnökség sorait, melyben a kiváló költő, Oláh Gábor jubiláris ünnepségek híret tudatja. A magunk

Kör alelnöke a régi Debrecen lelkéről beszél, Juhász Géza pedig az új Debrecen lelkéről tart előadást. Gulyás Pál költeményeiből olvas fel. Tóth Endre *Kutyaélet* c. novelláját, Baja Mihály, a Petőfi Társaság és a Csokonai Kör tagja verseiből ad elő, Gulyás György, a Dóczi-intézet tanára és Nyakas László református kántortanító debreceni diáknótákat és hortobágyi pásztoralokat adnak elő.”³³ Mint Gulyás Pál *Várad* *rekvium* című szép versének post mortem dedikációja jelzi, ekkor olvasta fel halotti búcsúztatóját („*Nagy András barátom boldog árnyának küldöm ezt a néhány sort, ott rögtönöztem a »várad* *éjben*«. *S ott adtam elő másnap, díszes gyülekezet előtt, 1944. január derekán. A legmagányosabb magyar költőnek, aki elment a múlt nyáron Nagyváradra meghalni, s karácsonykor már el is temették.*”)

„Egy költő nincs többé! Szegény / itt fekszik a várad földben, / a hó szivárog át szemén, / tüdeje szíve összetörten. // [...] // Hová tettétek? Merre van? / Itt csak a hideg Körös árad! / S ágyúk dörögnek – hasztalan! / Csend van a földön! S nincs bocsánat!”

Kiss Tamás (1912–2001) mindkét városban tanárkodott. Várad évei (1940–1946) ugyan költészetének mélyrétegében nem támasztottak áramlatokat, de mint poeta doctus és képzett irodalomtörténész, esszéíró néhány értékes emlékezést írt Nadányi Zoltánról s ottani élményeiről.³⁴ Hasonló kettőség vonatkozik Köteles Pálra, de míg Kiss Tamás beköltözőnek számított Váradon, addig Köteles várad lelkületű íróember volt, amin az értendő, hogy gyökerei révén ott szívta magába az alapvető életnedvek ízeit és zamatait. Debreceni évei alatt Iosif Vulcanról, Balogh Istvánról, Tibor Ernőről írt tanulmányt. Feltétlenül meg kell emlékeznünk Kelemen Istvánról, a kitűnő színházi dramaturgról, aki megírta a régi debreceni és nagyvárad színház kapcsolatait. Eszerint „1867 tavaszán jött létre a szerződés a debreceni intendatúra, vala-

mint a nagyvárad színügyi bizottság között. Ettől kezdve – kilenc évig – a debreceni társulat játszott Váradon, s Szabó, – a közönségnek kedveskedve – »Debrecen–Nagyvárad Színtársulatnak« nevezte együttesét. [...] Kilenc esztendő alatt 1062 előadást tartottak a debreceni művészek.”³⁵ Kölcsönös vendéjátékokra később is sor került, sőt, a kapcsolatok ma is élnek, ha nem is túl szorosak.

részéről is szívvel lélekkel kívánjuk, hogy az ünnepély mentől fényesebben sikerüljön, és kérjük a tek. Elnökséget, hogy jókívánságainkat a nagyszerű írónak tolmácsolni méltóztassanak. Maradunk kiváló tisztelettel, Tabéry Géza ügy. alelnök; Daróczy Kiss Lajos főtktár. Nv. 1942. február 27.

33. *Debreceni írók Csokonai matinéja Nagyváradon = Debreczen*, 1944. jan. 15., 4.

34. Pl. *Azok a várad évek = Erdélyi Tükör*, 1992. 16–19.

35. NAGY Béla szerk., KELEMEN István, *Két tanulmány*, Nagyvárad, 1995, 14–16.